

ЗАМОНАВИЙ АДАБИЁТЛАРДА ЁЛҒОН, УНИНГ ТАБИАТИ, КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА МОҲИЯТИ

Бутаев Бахромжон Шарофитдинович

*Фарғона давлат университетининг
Психология йўналиши магистранти,
Психолог, Профайлер, Верификатор.*

Аннотация Ушу мақолада ёлғон, ёлғоннинг ижтимоий воқелик ва ижтимоий-маданий анъаналарнинг ноёб ҳодисалиги, ёлғоннинг феноменологик ҳодиса эканлиги, ёлғонни алоҳида ижтимоий-психологик ҳодиса сифати ҳақида маълумотлар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Ёлғон, ёлғончиликка мойиллик, ёлғон ва фирибгарлик, онгсизлик, назорат, беадаблик, манипулятор, мақсад, "ёлғон психологияси", "суҳбатдошни йўлдан оздириш", ёлғон хатти-ҳаракат.

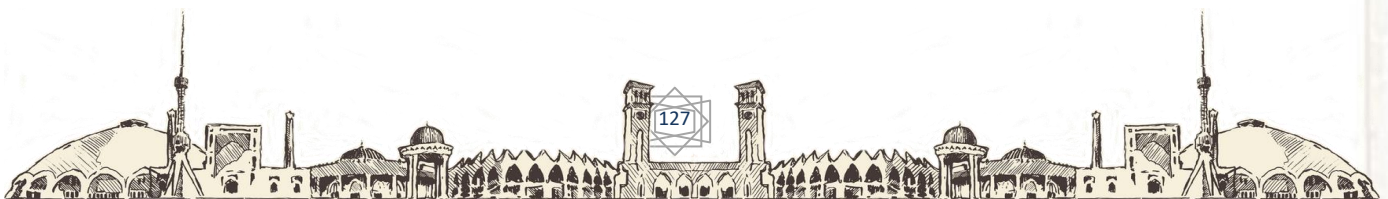
Ключевые слова: Ложь, склонность к лжи, ложь и мошенничество, бессознательность, контроль, неадекватность, манипулятор, цель, «психология лжи», «обман собеседника», ложное поведение..

Key words: lie, tendency to lie, lying and fraud, subconscious, control, obscenity, manipulator, purpose, telling lies, deception of the interlocutor, false behavior.

Жамиятнинг деярли яшаш даражаси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар ҳар қандай қатламда, ёлғон каби ҳодисага ҳар бир одам мойил эканлиги оммавий ёки илмий адабиётларда керагича ёритилган. Бугунги кунда ёлғон асосан сиёсат, санъат, иқтисод каби соҳаларда кенг тарқалган ва хаттоки фанда, шунингдек, шахслар ва гуруҳлараро муносабатларда учрайди. Ёлғонни умуман ишлатмайдиган ёки кам ишлатадиган одамни топиш жуда қийин. Таълим ва тарбия орқали вужудга келадиган ва шаклландиган бошқа инсоний фазилатлардан фарқли ўлароқ, ёлғон одам томонидан бутунлай мустақил равишда ўзлаштирилади [1. 430].

Ёлғончилик ижтимоий воқелик ва ижтимоий-маданий анъаналарнинг ноёб ҳодисасидир. Социолог Н.Смелзер функционал кесимига кўра ёлғони жамиятдаги иқтисодий тизим, сиёсий алоқалар, оила, оммавий ахборот воситалари ва бошқалар каби институтлар вужудга келади ҳамда бу ҳодисани улардаги коммуникативлик натижаси деб билади [9. 589].

"Ёлғон инсоният мавжудлигининг барча соҳаларига кириб борди, инсон дунёси нафақат ёлғон учун холис имкониятлар яратади, балки унинг бошланишларидан бири сифатида ёлғонга ега, ёлғон қаерда содир бўлса, бундай ижтимоий фаолият тури мавжуд емас", деб ҳисоблайди ёлғон ҳодисасининг замонавий тадқиқотчиси Д.И.Дубровский [1. 22].

Биз баъзан яхшилик учун алдаймиз, илтимос қиламиз, ёрдам беришларини сўраймиз, зарар кўрмасликни ва ҳоказоларни хоҳлаймиз. Лекин улар бизни алдаганларида, биз буни хорлик, хиёнат, пасткашлик каби тушунамиз. Э.Шостром “Карнегига қарши ёки манипулятор одам” асарида манипуляторга хос асосий хусусиятларни таъкидлайди: ёлғонни (ёлғон ва фирибгарлик), онгсизлик (лоқайдлик, зерикиш), назорат (яқинлик, бошқариш, ният) ва беадаблик (иймонсизлик) деб таърифлайди. Манипуляторга, шунингдек алдовчига асосий ниятини “мақсадига эришиш учун вазиятни бошқариш учун турли хил фокуслардан фойдаланиш” орқали амалга ошириш деб таъриф беради [14. 5]. “Ҳар биримизда ўзи учун у ёки бу яхшиликка эришиш учун ҳар хил сохта фокуслардан чексиз фойдаланадиган манипулятор мавжуд” [14. 11].

Замонавий адабиётларда ёлғоннинг табиати, келиб чиқиши ва моҳияти тўғрисида баҳс-мунозаралар мавжуд бўлиб, бу орқали ҳал қилинмаган кўплаб муаммоларни очиб беради. Шундай қилиб, баъзи тадқиқотчилар буни шахснинг феноменологик ҳолати деб ҳисоблашади; бошқалар асосий ва иккиламчи муаммоларни кўрсатади; Баъзилар эса ёлғонни касаллик аломати (гиёҳвандлик, алкоголизм) деб биладилар [12, 186].

П.Экман ўзининг “ёлғон психологияси” китобида ёлғонни бир киши бошқасини йўлдан оздирадиган, қасддан, уларнинг мақсадлари тўғрисида олдиндан хабар бермасдан ва жабрланувчидан ҳақиқатни ошкор қилмаслик тўғрисида аниқ айтилган сўровисиз қилган ҳаракати сифатида белгилайди Ю.И.Холоднийнинг фикрига кўра, ёлғон-бу қандайдир маълум бўлган ҳақиқатни онгли равишда бузиб кўрсатишдир: у “суҳбатдошни йўлдан оздириш мақсадидаги нутқ фаолияти предметнинг онгли маҳсулини ифодалайди”. Ёлғон инсон мавжудлигининг ажралмас қисми бўлиб, турли вазиятларда ўзини намоён қилади, шу билан боғлиқ ҳолда бу ҳодиса яна бошқача талқин этилади ҳам. Ақлан соғлом, нормал ривожланган одамда ёлғон, қоида тариқасида, ҳақиқий мотивлар билан белгиланади ва аниқ мақсадларга эришишга қаратилган бўлади. Шунинг учун тўлиқ самимийлик деярли имконсиз бўлиб қолади ва бундай ҳолатда, эҳтимол, руҳий патология сифатида қаралиши мумкин. Албатта, ростгўй одамлар йўқлиги сабабли, ёлғончи ва ростгўй одам ўртасидаги фарқ жуда шартли ва аниқ вазиятни аниқлаштиришни талаб қилади[6].

Шу билан бирга, кўпчилик тадқиқотчилар кундалик ҳаётда синоним сифатида қўлланиладиган алдов ва ёлғонни фарқлаш зарурлигини таъкидлайдилар. Психологик нуқтаи назаридан ёлғон - бу қандайдир маълум бўлган ҳақиқатни онгли равишда бузиш. Яъни, суҳбатдошни чалғитишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган нутқ фаолиятининг тўлиқ онгли маҳсулидир. Оддий ривожланган ва ақлий жиҳатдан соғлом одамда ёлғон жуда ҳақиқий мотивларга эга ва у маълум бир натижага эришишга қаратилган [4, 89].

Ёлғон гапиришга мойиллик концепциясини ўрганиш бизга ёлғон хатти-ҳаракатлар унинг шакли бўлиб, унда воқелик қиёфаси тўғридан-тўғри бузилган тақдирда хатти-ҳаракатнинг оғзаки томони ҳақиқийга мос келмайди деган хулосага келишимизга имкон беради.

Бугунги кунда шуни таъкидлаш мумкинки, ўзбек психология фанида ёлғонни ўрганиш мавзусига бағишланган илмий ишлар етарли даражада эмас. Ривожланишига ва ўрганиш соҳасига оид илмий нашрлар ва мақолалар жуда кам, аммо бугунги кунда бу соҳага қизиқиш жуда ортиб бормоқда.

П.Экман ёлғонга мойиллик масалаларини ўрганар экан, уни тан олишнинг аниқлигини белгилловчи омиллар - имо-ишоралар ва мимика, нутқ, физиологик реакцияларни аниқлай олди [13, 96]. Инсоннинг юзи бошқа одамнинг ҳис-туйғуларини тан олишга имкон берувчи ҳиссий сигнализация тизими сифатида тан олинади. Шундай қилиб, агар киши ёлғонни суҳбатдошидан яширишга ҳаракат қилса, бир сония ичида унинг миясида бир лаҳза пайдо бўлган фикр унинг юзида акс этади.

Аммо баъзи олимлар юзда акс этмаслигини таъкидладилар, чунки кўпчилик ёлғонни тасодифий тахминлар даражасида тан олади. Бу одамнинг ёлғонни ошкор қилиш қобилияти билан бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини тушуниш ва тан олиш қобилияти ўртасида боғлиқлик борми ёки бундай ҳолат фақат тасодифий тахмин сифатида тақдим этиладими деган саволни долзарблигини янада оширади.

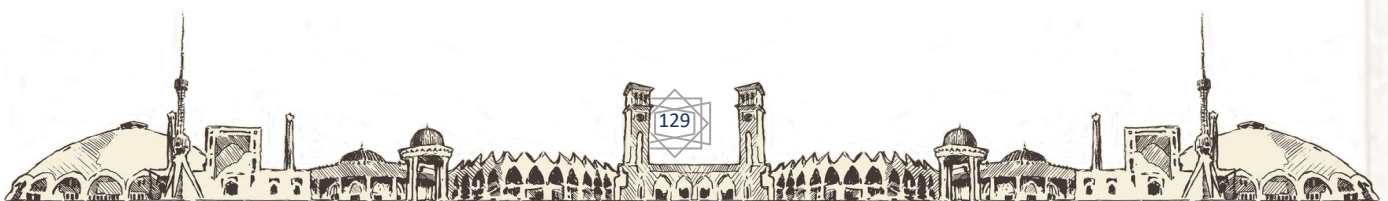
Ёлғонга оид манбааларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Ёлғон гапиришга мойиллик муаммосини ўрганиш ҳозирги вақтда, жумладан, ривожланиш психологиясининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

2. Шу билан бирга, адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги кунга қадар турли даражадаги ҳиссий интеллектга эга бўлган одамларда алдашга бўлган муносабатнинг хусусиятлари етарли даражада ўрганилмаган.

Одамнинг ёлғон гапиришга мойиллигининг сабаби ҳақидаги ғояни ишлаб чиқувчи тадқиқотчилар ҳар бир ёш учун ўзгариб турадиган турли сабабларни аниқладилар. Шундай қилиб, болаларда ёлғонни қўллаш сабаблари қуйидагилар бўлиши мумкин [12. 67]:

- катталарга ишончсизлик;
- нохуш оқибатлардан, жазодан қочиб йетиш истаги;
- ўзингиз хоҳлаган нарсага эришиш зарурати, агар одатий модел буни истисно қилса (одатда, бу бошқаларнинг эътиборини ва қизиқишини жалб қилади);
- бошқалар устидан ҳокимиятни қўлга киритиш истаги;
- ўзини тасдиқлашга интилиш;

• ўзлари учун мазмунли бирор нарсани ёки кимнидир сақлаб қолишга тайёрлик.

Ёлғонни алоҳида ижтимоий-психологик ҳодиса сифатида тан олиш мумкин, бу шахсларнинг шаклланишида ва жамоавий субъектлар динамикасида уларнинг шахслараро муносабатларда ўзаро таъсири доирасида алоҳида функционал аҳамиятга эга [10. 187].

Шундай қилиб, ёлғоннинг роли ва функцияларини тушуниш учун ягона ёндашув мавжуд эмас. У ҳам ижобий, ҳам салбий функцияларни бажариши мумкин. Шу билан бирга, жамиятда ёлғон қораланганига қарамай, унинг жоиз бўлган нарсанинг ўзига хос доираси бор. Ёлғон гапириш кўпинча шахслараро муносабатларда манипуляция усули сифатида қаралади; шахсий ҳимоя воситаси сифатида, бу ҳодисанинг ривожланиши ҳақидаги эволюцион ғоялар билан тасдиқланган; ёки у ижтимоий жамоаларнинг яхлитлиги сифатида тақдим этилади, яъни ишдаги ёлғон виждоннинг экстериоризацияси (ички рухий ҳаракатни ташқи ҳаракатга айлантириш жараёни) натижаси сифатида тақдим этилади. Ёлғоннинг асосий белгилари сифатида қуйидагилар эътироф этилади:

- ☐ қабул қилинаётган маълумотларнинг ёлғонлигини билиш,
- ☐ субъектнинг суҳбатдошни чалғитиш нияти ва маълум бир фойда олиш истагининг мавжудлиги.

Шундай қилиб, ёлғон шахсий ва ижтимоий муносабатларнинг асосий омили сифатида тушунилади. Ёлғон субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳар қандай шаклида муқаррар равишда мавжуд. Бинобарин, уни ўрганаётганда, айниқса, ҳиссий интеллектга нисбатан, у ҳақида тушунчани, турли мавзуларда ёлғон гапиришга мойиллик хусусиятларини шакллантириш керак.

ФОЙДАЛАИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.Дубровский Д.И. Обман. Философско-психологический анализ. — М.: Изд-во РЭИ, 1994. — 117 с.

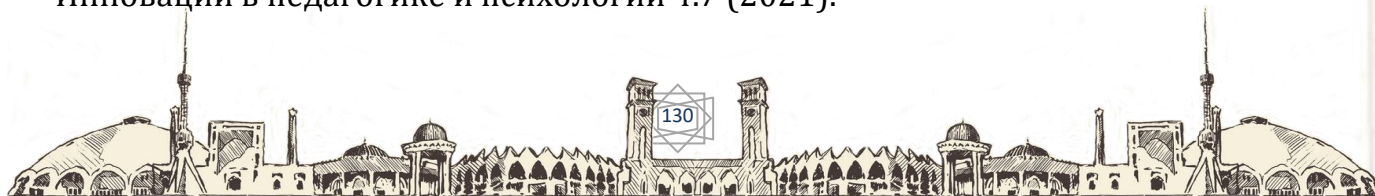
2.Дупак, А. А. Личностные детерминанты склонности ко лжи / А. А. Дупак // Молодой ученый. – 2013. – № 3 (50). – С. 430-433.

3.Зорина, Н. Н. Возможности развития эмоционального интеллекта / Н. Н. Зорина // Проблемы современного педагогического образования. – 2021. – № 71-1. – С. 300-304.

4.Мещеряков, Б. Г. Ложь и правда в повседневной жизни / Б. Г. Мещеряков, А. В. Некрасова // Человек. – 2015. – № 6. – С. 87-95.

5.Ражабов М. Ж. Психоллингвистик жараёнда манипуляциянинг роли //Инновации в педагогике и психологии. – 2021. – Т. 4. – №. 7.

6.Ражабов, М. Ж. "Психоллингвистик жараёнда манипуляциянинг роли." Инновации в педагогике и психологии 4.7 (2021).

7.Ражабов, М. Ж. (2021). Психолингвистик жараёнда манипуляциянинг роли. Инновации в педагогике и психологии, 4(7).

8.Rajabov Murodil. The concept of makiavellism in the scientific psychological literature and the degree of macscale in a person. *Academica: An International Multidisciplinary Research Journal* <https://saarj.com> Vol. 11, Issue 5, May 2021. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. 1249-1257

9.Смелзер Н. Социология. — М.: Феникс, 1994. — 688 с.

10.Усова, В. В. Исследование распознавания лжи у людей с разным уровнем эмоционального интеллекта / В. В. Усова, Н. Ю. Самыкина // Психология XXI века: актуальные вызовы и достижения: сб. трудов конференции. – 2020. – С. 58-69.

11.Чахоян, А. С. Понятие лжи: дифференциальная диагностика / А. С. Чахоян // Теоретическая и экспериментальная психология. – 201 – Т. 8. – № 2. – С. 74-79.

12.Чухрова, М. Г. Лживость как компонент симптомокомплекса коммуникативных особенностей личности / М. Г. Чухрова, О. А. Белобрыкина, В. В. Колыхневич // Мир науки, культуры, образования. – 2012. – № 3. – С. 186-189.

13.Фаустова, И. В. Особенности эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста / И. В. Фаустова // Казанский педагогический журнал. – 2019. – № 4 (135). – С. 66-70.

14.Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. — Минск: ТПЦ «Полифакт», 1992. — 130 с.

15.Экман, П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь / П. Экман. – СПб.: Питер, 2013. – 480 с.

